

OSMANLI İRANI I:

BATI İRAN VE AZERBAIJAN TARİHİ HAKKINDA OSMANLI TAHRİR KAYITLARI: COĞRAFÎ VE İDARÎ TAKSİMAT*

OTTOMAN IRAN I:

OTTOMAN 'TAHRİR' RECORDS CONCERNING THE HISTORY OF WESTERN IRAN AND ADHARBAIJAN: GEOGRAPHICAL AND ADMINISTRATIVE DIVISIONS

*Osman G. ÖZGÜDENLİ***

(ÖZET)

Safevî devletinin Afgan istilâsı neticesinde büyük bir kaosa düşmesi, Osmanlı devleti için İran üzerinde yeni fütûhat yollarının açılmasına imkân yaratmıştır. Osmanlı fetihleri neticesinde Revân, Nahcevân, Tebrîz, Erdebîl, Merâğa, Kirmânşâh, Hurrem-âbâd, Nihâvend ve Hemedân kısa sürede Osmanlı devletine bağlanmıştır. Bu bölgelerin nüfûs tahrîrinin yapılması için emirler verilmiştir. Emirler doğrultusunda yapılan tahrîratın önemli bir kısmı günümüze ulaşmıştır ki, bu makalede tanıtım ve değerlendirmeye tabi tutulacak olan kayıtlar da bu tahrîrâtı kapsamaktadır. Defterler; Erdebîl, Makû, Tebrîz, Hoy, Kapân, Kara-Tağ, Merâğa, Soğuk (Sovuk) Bulâk, Erdelân, Kirmânşâhân, Lûristân ve Hemedân sancak ve eyâletlerinin mufassal tapu tahrîr kayıtlarını ihtivâ etmektedir. XVIII. yüzyılda İran resmî kayıtlarının yetersiz kaldığı bir

* Bu makale "Osmanlı İrani" üst başlığı ile yayınlamayı düşündüğümüz bir seri araştırmanın ilkinin teşkil etmektedir. Serinin ikinci makalesi "Osmanlı Tahrîr Kayıtlarına Göre Azerbaycan'da Bulunan Bazı Vakıflar", üçüncü makalesi "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Merâğa Sancağı" ve dördüncü makalesi de "Osmanlı Tahrîr Kayıtlarına Göre Güneybatı İran ve Azerbaycan'da Yahudiler" adıyla yayına hazırlanmıştır.

** Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

döneme ait olan bu defterler, iktisadî ve sosyal olduğu kadar, etnik, dinî ve mezhebî tarih araştırmaları için de önemli bilgiler içermektedir. Defterlerde, Azerbaycan ve Güneybatı İran'daki yaklaşık 10.000 yerleşim yeri ve coğrafi bölge ile yüzlerce kabile ve aşiretin adı zikredilmiştir. Bu isimler, tarihî topografya, İran tarihî coğrafyasının tanınması ve yer isimlerinin tarihî tekâmülü açısından son derece kıymetlidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmanı, Azerbaycan, Tahrîr Defterleri, Osmanlı İmanı'nın Coğrafi ve İdarî Taksimatı.

(ABSTRACT)

Shortly after the Safavid state had fallen into chaos as a consequence of the Afghan invasion, its capital Isfahân was taken by Ashraf Khan: this created an opportunity for the Ottoman state to take control of Adharbaijan and 'Irâq-e Ajam. Advancing on three fronts, the Ottomans conquered Ravân, Nakhjavân, Tabriz, Ardabîl, Marâgha, Kirmânshâh, Khurram-âbâd, Nihâvand and Hamadân. According to custom, they gave orders that a census should be made of the population of these districts. In this article I deal with the surviving tahrîr records made as a consequence of these orders. These documents (daftar-i khâqânî) include detailed (mufassal) records for the districts and provinces of Ardabîl, Makû, Tabriz, Khûy, Qapân, Qara-Tâgh, Marâgha, Soghûq (Sovuq) Bulâq, Ardalân, Kirmânshâhân, Lorestân and Hamadân.

The records in question provide as much valuable information for researchers dealing with ethnic and religious questions as they do for the social and economic historian. The records refer to almost 10.000 settlements and geographical regions by name, and to hundreds of clans and nomadic groups ('aşiret-'aşâ'ir-aimaq) inhabiting them. These names are invaluable for an understanding of the historical topography and geography of Western Iran, and the place-names also give us significant insights into the historical development of the area. The tens of thousands of personal names which are found in these records also provide vital clues to the culture and beliefs of the period. In addition these records will be valuable to those working on the charitable foundations and hospices (waqf-zâviya) of Western Iran.

Keywords: Ottoman Iran, Adharbaijan, Western Iran, Tapu Tahrîr Records, Daftar-i Khâqânî, Geographical and Administrative Divisions of Ottoman Iran.

Osmanlı Arşivi belgeleri, yeni ve yakınçağ tarihi araştırmacıları için bitmek tükenmek bilmez bir bilgi bankası niteliğindedir. Muazzam bir tasnif ve sistem ürünü olan bu kayıtlar, sadece muayyen Osmanlı coğrafyası için değil, Osmanlı devleti ile temasta bulunmuş ülkeler ve kısa bir süre için Osmanlı devletine bağlanmış olan daha geniş coğrafyaların sosyal, ekonomik, dinî ve etnik tarihinin ortaya çıkartılabilmesi için de doyurucu ve emsalsiz bilgiler

ıçermektedir. Bu bilgiler, sadece ait olduğu bölgenin Osmanlı çağını aydınlatmakla kalmayıp, hatta, mahdut kaynakların dar çerçevesini aşamayan ortaçağ tarihi araştırmacıları için yepyeni veriler sunabilmektedir¹. Bu makalede tanıtılacak olan Güneybatı İnan ve Azırbaycan tarihine ait kayıtlar da bu cümledendir.

Safevî devletinin Afgan istilâsı neticesinde büyük bir kaosa düşmesi, ardından da başkent İsfahân'ın Eşref Han'ın eline geçmesi², Osmanlı devleti için Azırbaycan ve 'İrâk-ı Acem üzerinde yeni fütûhat yollarının açılmasına imkân yaratmıştır. Kafkasya, Azırbaycan ve 'İrâk-ı Acem olmak üzere üç koldan ilerleyen Osmanlı fetihleri neticesinde Revân, Nahcevân, Tebrîz, Erdebîl, Merâga, Kirmânşâh, Hurrem-âbâd, Nihâvend ve Hemedân gibi önemli Safevî şehirleri kısa sürede Osmanlı devletine bağlandı³. Osmanlı devletine bağlanan bu bölgelerin, süregelen teâmül üzere, nüfus tahrîrinin yapılması için emirler verildi.⁴ Bu emirler neticesinde yapılan tahrîratın bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bu makalede tanıtım ve değerlendirmeye tabi tutulacak olan tahrîr kayıtları da fetihler sonrasında yapılan bu tahrîrâtı kapsamaktadır.

Araştırmamızın esasını teşkil eden tapu tahrîr defterleri bugün İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır⁵. Defterler şu livâ (sancak)'ları kapsamaktadır:

Nr. Kaynak	Eyâlet/Livâ/Nâhiye
1. TD, nr. 902	Erdebîl Livâsı,
2. TD, nr. 895, 901	Revân Livâsına bağlı Mâkû Nâhiyesi,
3. TD, nr. 904	Tebrîz Livâsı (Birinci Cilt),
4. TD, nr. 908	Tebrîz Livâsı (İkinci Cilt),
5. TD, nr. 911	Hoy, Kapân ve Kara-Tâğ Livâları,
6. TD, nr. 909	Merâga ve Soğuk (<i>Sovuk</i>) Bulâk Livâları,

¹ Genel olarak bkz. Ö.L. Barkan, "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", *Tarih Vesikaları*, II/2, 3, (1941), s. 91-106; 184-197; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu Arazi ve Reaya Kanunnâmelerinde, İlhak Edilen Memleketlerin Âdet ve Kanunları ve İstilahlarının İzleri", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948, s. 489-504; Hüsamettin Mehmedov, "Osmanlı Dönemi Gence-Karabağ Eyaletinde Vakıflar", *OTAM*, 4, Ankara 1993, s. 635-644.

² Bkz. Muctebâ Mînovî, "Teshir-i şehri-i İsfahân", *Târih u Ferheng*, Tahrân 2536/1978, s. 275-301; Osman G. Özgüdenli, "İsfahân", *DİA*, XXII, s. 501.

³ Tafsilen bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1988, s. 177-182, 193.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [= BOA], Cevdet, Maliye, nr. 13858; BOA, *Mühimme Defteri* [= MD], nr. 132, s. 175, 394; 133, s. 7, 8, 15-17, 30-31; nr. 136, s. 117.

⁵ Bu defterlerin İnan tarihi açısından önemi ilk defa B. Lewis tarafından anlaşılmış ve bu araştırmacı tarafından kısa bir tanıtımı yapılmıştır (bkz. "Registers on Iran and Adharbâyjân in the Ottoman Defter-i Khâqâni", *Mélanges d'Orientalisme Afferts a Henri Massé*, Tahrân 1963, s. 259-263).

7. TD, nr. 910	Halhâl ve Urûmiye Livâları, Salmâs Kazâsı,
8. TD, nr. 1066	Erdelân Eyâleti,
9. TD, nr. 912	Kirmânşâh ve Lûristân Eyâletleri,
10. TD, nr. 907	Hemedân Eyâleti (Birinci Cilt),
11. TD, nr. 906	Hemedân Eyâleti (İkinci Cilt) ⁶ .

Safevî ve Afşâr devri Azerbaycan ve Güneybatı İran tarihi için idarî, iktisadî, içtimaî, etnik, demografik ve dinî-mezhebî açıdan büyük önem taşıyan ve şimdiye ancak pek az çalışmaya konu olan⁷ bu defterlerin livâ, nâhiye ve karye olarak bir dökümünü veriyoruz⁸.

* *

I. Erdebîl Livâsı:

TD, nr. 902. Erdebîl Livâsı Mufassal Tapu Tahrîr Defteri: 28 Cemâzîü'l-âhir 1140/10 Şubat 1728 tarihli (bkz. s. 296, 297, 299). 20 X 53,5cm., 405 sayfa. Siyah meşin cilt. Okunaklı ve iyi korunmuş.

A. Erdebîl Livâsı (*Livâ-i Erdebîl*) (vr. 1-202, s. 1-405):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karye Sayısı	Yarak	Sayfa
1. Erdebîl	: Erdebîl	177	3-60	6-119
2. Serâb	: Serâb	120	64-111	125-221
3. Miyâne (der-kazâ-i Germ-rûd):	-	110	114-131	224-262
4. Pervâne (der-kazâ-i Germ-rûd):	-	70	132-145	263-290
5. Kenduvân	: -	40	145-153	291-305
6. Germ (der-kazâ-i Germ-rûd):	-	26	153-155	305-309
7. Heşt-rûd	: -	106	158-197	314-994
8. Tâbtâb (der-kazâ-i Heşt-rûd):	-	15	198-202	395-404
TOPLAM: Nâhiye: 8	: 2	664	202vr.	405s.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde İran coğrafyasıyla ilgili iki tapu tahrîr defteri ile bir evkâf defteri daha bulunmaktadır (bkz. BOA, *Tapu Tahrîr Defteri* [= TD], nr. 645, 648, 896) ki, bu defterler gerek mücmel olmaları, gerekse kronoloji itibariyle daha erken bir döneme ait olmalarından dolayı bu makalede incelemeye tâbi tutulmamıştır.

⁷ Osmanlı tahrîr defterlerine dayanılarak yapılan bilhassa şu iki çalışma önemlidir: Selim Özcan, *H. 1140 (1127) Tarihli Tapu Tahrîr Defterine Göre Tebrîz Sancağı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1994 (Tezde sadece tahrîr defterinde yer alan Tebrîz şehri ile ilgili kayıtlar incelenmiştir); Fariba Zarinebaf-shahr, *Tabriz Under Ottoman Rule, 1725-1730*, (Dr. Tezi), Chicago 1991.

⁸ Metinde okunamayan, ya da okunmasında tereddüt edilen yerleşim yerlerinin yanına soru işareti konulmuştur. Telaffuz ve yazımı bugün değişen yerleşim alanlarının modern telaffuzu parantez içerisinde gösterilmiştir.

II. Revân Livâsına Tâbi Mâkû Nâhiyesi:

TD, nr. 895. Revân Livâsı Mâkû Nâhiyesi Mufassal Tapu Tahrîr Defterinin Sureti (1138/1725, 1139/1726 tarihli)⁹. 17,5 X 47 cm., 40 sayfa. Siyah meşin cilt. İyi korunmuş, temiz ve okunaklı.

A. Mâkû Nâhiyesi (Nâhiye-i Kala'-i Makû) (vr. 1-20, s. 1-40):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Savfa
1. Kala'-i Makû	Kala'-i Makû	86	1-20	1-40
TOPLAM: Nâhiye: 1	1	86	20vr.	40s.

III. Tebrîz Livâsı:

TD, nr. 904. Tebrîz Livâsı Mufassal Tapu Tahrîr Defteri: 23,5 X 53,5cm., 427 sayfa. (1 Receb 1140/12 Şubat 1728 tarihli). Siyah meşin cilt. İyi korunmuş, temiz ve okunaklı.

A. Tebrîz Livâsı (Birinci Cilt) (vr. 1-212, s. 1-426):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Savfa
1. Tebrîz	Tebrîz	-	2-48	6-100
2. Serd-Sahrâ	-	49	49-78	101-159
3. Hitây	-	29	79-88	161-180
4. Sahâ	-	7	88-91	181-187
5. Vîdher	-	26	94-109	191-221
6. Rûdgât	-	30	110-120	233-243
7. Dîh-hvârkân	Dîh-hvârkân	54	121-155	249-312
8. Dîzec-rûd	-	51	157-172	315-348
9. Mihrân-rûd	-	89	175-212	350-426
TOPLAM: Nâhiye: 9	2	335	212vr.	426s.

TD, nr. 908. Tebrîz Livâsı İkinci Cilt Mufassal Tapu Tahrîr Defteri: 20 X 53cm., 326 sayfa. Koyu kahverengi meşin cilt. İyi korunmuş, temiz ve okunaklı.

B. Tebrîz Livâsı (İkinci Cilt) (vr. 1-173, s. 1-326):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Savfa
1. Ücân	-	48	2-16	2-33
2. 'Abbâs	-	54	17-35	34-70
3. Hânem-rûd	-	24	36-42	72-84
4. Âlân-Berâgûs	-	24	43-56	86-113

⁹ Makû nâhiyesinin tahrîr kayıtlarının bir sureti Revân livâsı mufassal tapu tahrîr defteri içerisinde bulunmaktadır (bkz. TD, nr. 901, s. 354-388). Yine, nâhiyenin icmâl bir tapu tahrîr kaydı da Revân eyâleti icmâl tahrîr defteri içerisinde (bkz. TD, nr. 898, s. 5-6).

5. Bedûstân	:	-	35	57-67	114-135
6. Mevâzi'cân	:	-	20	78-86	136-153
7. Arvânak/Gûnf	:	-	47	87-124	154-229
8. Merend	:	Merend	68	125-140	230-261
9. Zûnûz	:	Zûnûz	9	141-148	262-277
10. Tesûc	:	Tesûc	12	151-173	282-326
TOPLAM: Nâhiye: 10	:	3	341	173vr.	326s.

IV. Hoy, Kapân ve Kara-Tâğ Livâları:

TD, nr. 911. Hoy, Kapân ve Kara-Tâğ Livâları Mufassal Tapu Tahrîr Defteri: 20,5 X 54cm., 450 sayfa. Açık kahverengi meşin cilt. Defterin üst kısmı biraz eskimişse de, iyi bir tamir görmüş ve okunmasına mâni değil. Genel olarak iyi korunmuş, temiz ve okunaklı.

A. Hoy Livâsı (vr. 1-117, s. 1-234):

Nâhiye Adı	:	Nâhiye Merkezi	Karve Savısı	Varak	Savfa
1. Hoy	:	Hoy	121	1-50	2-100
2. Cûreş	:	Cûreş	64	53-64	105-127
3. Gerger	:	Gerger	16	65-72	129-143
4. Sekmân-âbâd	:	-	60	73-86	145-171
5. Sulevmân-sarây	:	-	33	86-94	171-188
6. Papacık	:	-	32	95-99	188-198
7. Câlîdrân	:	-	45	100-108	199-216
8. Aland	:	-	13	109-111	217-222
9. Ovâcık	:	-	34	112-117	223-234
TOPLAM: Nâhiye: 9	:	3	408	117vr.	234s.

B. Kapân Livâsı, (vr. 119-158, s. 238-315):

Nâhiye Adı	:	Nâhiye Merkezi	Karve Savısı	Varak	Savfa
1. Kehrâm	:	-	27	119-126	238-251
2. Kekeberd	:	-	18	126-130	252-260
3. Mâcîrî	:	-	24	131-135	261-270
4. Emlâk	:	-	20	135-138	270-275
5. Kuleberd	:	-	18	138-140	276-279
6. Acnân-ı Kârâhâne	:	-	24	140-142	279-283
7. Acnân-ı Türk	:	-	15	142-143	283-286
8. Kevfî	:	-	12	143-144	286-288
9. Mugâncık	:	-	26	144-146	288-292
10. Bâğ-ı Bîred	:	-	35	147-150	293-299
11. Urûd	:	-	36	150-154	300-308
12. Zenge-zûr	:	-	27	154-158	308-314
TOPLAM: Nâhiye: 12	:	-	282	37vr.	76s.

C. Kara-Tâğ Livâsı (vr. 162-225, s. 324-450):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Savısı	Varak	Sayfa
1. Dizmâr	-	95	162-194	324-388
2. Kelîber	-	45	195-204	389-408
3. Özümdil	-	60	205-216	408-431
4. Merdankîm(Merdangum):	-	18	216-220	431-440
5. Mincevân	-	37	221-225	440-450
TOPLAM: Nâhiye: 5	-	255	63vr.	450s.

V. Merâga ve Soğuk Bulâk (Sovuk-Bulâk¹⁰= Mehâbâd) Livâları:

TD, nr. 909. Merâga ve Soğuk Bulâk (Sovuk-Bulâk) Livâları Mufassal Tapu Tahrîr Defteri: 21 X 55cm., 527 sayfa. Siyah meşin cilt. Alt kısmı eskimiş olmasına rağmen yazılar zarar görmemiş. İyi korunmuş, temiz ve okunaklı.

A. Merâga Livâsı (vr. 1-117, s. 1-234):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Savısı	Varak	Sayfa
1. Benâcû	Merâga	47	2-39	2-82
2. Serâcû	-	100	42-71	83-143
3. Bûkân	Bûkân	38	72-78	144-158
4. Gâvdûl	-	84	80-100	159-200
5. Miyân-dû-âb	-	7	101	201-203
6. Acerî	-	51	102-109	204-219
7. Leylân	Leylân	20	110-113	219-227
8. Egimû	-	24	114-117	227-234
TOPLAM: Nâhiye: 8	3	371	117vr.	234s.

B. Soğuk Bulâk (Sovuk-Bulâk= Mehâbâd) Livâsı (vr. 118-263, s. 236-527):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Savısı	Varak	Sayfa
1. Sehr-i Vîrân	Kasaba-i Sovuk Bulâk	75	118-137	236-275
2. Derbâz	-	46	138-152	276-303
3. Yel-tîmûr (İl-tîmûr?)	-	40	152-160	304-322
4. Kelâs	-	89	162-180	323-362
5. Mîr-âbâd	-	14	181-183	362-367
6. Terkes	-	19	183-187	367-375
7. Pîtûs (Bîtûs)	-	8	187-189	375-378
8. Âlân	-	5	189-190	378-381
9. Tûrcân	Tûrcân	37	192-202	384-403
10. Âhtacî	-	45	203-212	406-426
11. Suldûs	-	73	214-231	428-463
12. Lâcân	-	132	233-254	464-509
13. Kıpçâk tâbi'-i Suldûs	-	38	255-263	510-527
TOPLAM: Nâhiye: 13	2	621	145vr.	291s.

¹⁰ Bugünkü Mehâbâd. Osmanlı kayıtlarında *Sâvûk Bulâk* şeklinde de zikredilmiştir (bkz. BOA, *Mâliyeden Müdevver Defter [= MAD]*, nr. 590, s. 21, 24). Safevî kaynaklarında ise daha çok *Sâvuc Bulâk* şeklinde kaydedilmiştir (bkz. V. Minorsky, *Sâzmân-i idarî-yi hukûmet-i Safevî yâ tahkîkât ve havâşî ve ta'likât-i Ustâd Mînorsky ber-Tezkiretu'l-Mulûk*, Farsça terc. Mes'ûd Receb-niyâ, Tahrân, 1368/1989, s. 189-190).

VI. Halhâl ve Urûmiye Livâları:

TD, nr. 910. Halhâl ve Urûmiye Livâları Mufassal Tapu Tahrîr Defteri: 20 X 53,5cm., 409 sayfa. Siyah meşin cilt. Defter eskimiş ve yıpranmış. Üst köşesinde az da olsa eskime var. Bununla birlikte, iyi korunmuş, temiz ve okunaklı.

A. Halhâl Livâsı (vr. 1-84, s. 2-167):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Savısı	Varak	Sayfa
1. Azerkiyân	-	124	1-35	2-69
2. Sencibed	Sencibed	81	36-46	70-90
3. Hânend-bîl (Hâne-bîl)	-	115	47-71	91-141
4. Hurûs Rustem	-	18	72-76	142-151
5. Şâh-rûd	-	33	77-84	152-167
TOPLAM: Nâhiye: 5	1	371	84vr.	167s.

B. Urûmiye Livâsı (Livâ-i Urûmî) (vr. 90-177, s. 171-353):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Savısı	Varak	Sayfa
1. Nefs-i Urûmî	Urûmî	9	90-102	171-202
2. Benâperveze	-	93	103-129	204-257
3. Belde	-	58	130-145	258-289
4. Sâhra-âbâd	-	64	146-156	290-310
5. Dûl	-	19	156-159	311-316
6. Merkever	-	49	159-166	317-330
7. Terkever	-	15	166-169	331-337
8. Üşnî	Üşnî	30	170-177	339-353
TOPLAM: Nâhiye: 8	2	337	87vr.	182s.

C. Salmâs Kazâsı (Kazâ-i Salmâs) (vr. 178-204, s. 358-409):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Savısı	Varak	Sayfa
1. Salmâs	Salmâs	59	178-198	358-397
2. Enzel	-	7	198-201	397-403
3. Kara-bâğ	Kara-bâğ	2	201-203	403-406
4. Kurd-kırân	Kurd-kırân	8	203-204	406-409
TOPLAM: Nâhiye: 4	3	76	26vr.	51s.

VII. Erdelân Eyâleti:

TD, nr. 1066. Erdelân Eyaleti Mufassal Tapu Tahrîr Defteri: 23,5 X 56cm., 634 sayfa. Siyah meşin cilt. Defter eskimiş ve yıpranmış. Bilhassa üst kısımdan bir veya bir kaç satır baştan sona eskimiş ve kötü bir tamir görmüş. Bu yüzden üst kısımdaki bazı yer isimleri okunamıyor. Varak numaraları tamamen yokolmuş.

A. Sınne Livâsı (vr. 1-162, s. 1-330):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Savfa
1. Hasan-âbâd	: Kasaba-i Sınne	162	1-54	5-105
2. Hüseyin-âbâd	: -	31	55-62	106-120
3. Pelenkân	: -	104	63-84	122-166
4. Horhûn	: Kasaba-i Horhûn	24	85-91	166-181
5. Devât Kala'	: Kasaba-i Devât Kala'	23	92-99	182-196
6. Kûrevez	: -	29	101-105	199-209
7. Kelâne-i Erzân	: -	37	106-114	210-227
8. Yavlâkü'l-meshûr Telvâr:	-	60	105-128	228-256
9. Kereftû	: -	8	129-130	259-261
10. Kel-depe	: Karve-i Kel-depe	10	130-133	261-266
11. Ağâcerî	: Karve-i Ağâcerî	17	134-137	267-274
12. Ab-pâre	: -	21	137-141	274-282
13. Zâga	: Karve-i Zâga-i Cedîd	5	141-143	282-285
14. Seyh Tûrsûn/Kâre-tûre	: Karve-i Seyh Tûrsûn	33	144-150	286-297
15. Kemre	: -	28	151-154	299-306
16. Revânser	: Karve-i Revânser	7	154-156	307-312
17. Kala'-Dîz	: -	18	156-159	313-318
18. Şîrîn-âbâd	: Karve-i Şîrîn-âbâd	4	159-161	318-322
19. Zemeşt	: -	6	161-162	322-324
TOPLAM: Nâhiye	: 19	9	627	162vr. 324s.

B. Mihribân Livâsı, (vr. 164-206, s. 331-408):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Savfa
1. Kasaba-i Mihribân	: Mihribân	87	164-185	331-372
2. Post-râh	: -	16	186-192	373-381
3. Tenûre (Tenûze?)	: -	35	192-200	381-396
4. Hâv	: Karve-i Hâv	25	200-204	397-408
TOPLAM: Nâhiye: 4	: 2	163	40vr.	77s.

C. Ebrûmân (Evremân¹¹) Livâsı, (vr. 206-216, s. 410-449):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Savfa
1. ? [silik ve eksik]	: -	40	205-213	411-425
2. Pâve	: Pâve	24	213-215(2vr.eksik)	426-430
3. Ebrûmân	: Kasaba-i Ebrûmân	30	216-225	431-449
TOPLAM: Nâhiye: 3	: 2	94	20vr.	38s.

D. Cevân-rûd Livâsı (vr. 228-230?, s. 456-459):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Savfa
1. Tâife-i Câf der-livâ-i Cevân-rûd:	-	-	228-230	456-459
TOPLAM: Nâhiye: 1	: -	-	2vr.	3s.

¹¹ Bir başka kayıta açık ve hareketli bir şekilde *Evremân* olarak kaydedilmiştir (bkz. BOA, MAD, nr. 590, s. 205).

E. Pâne (Bâne) Livâsı (vr. 231-254, s. 462-508):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Sayfa
1. Pâne	Kasaba-i Berûne	68	231-252	463-504
TOPLAM: Nâhiye: 1	1	68	21vr.	41s.

F. Sâkız Livâsı (vr. 254-286, s. 509-580):

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Sayfa
1. Kazâ-i Sâkız	Sâkız	34	255-265	511-532
2. Kûruk Kala'	-	44	265-276	533-551
3. Kıl-depe	-	25	276-280	552-562
4. Üzûn Sakâl	Karve-i Üzûn Sakâl	34	280-286	562-578
TOPLAM: Nâhiye: 4	2	137	31vr.	67s.

G. Afsâr Livâsı (vr. 286-317, s. 581-634):

Tâife-i Afsâr-i Mahâl-i Sâ'in Kala': Cemâ'at-i Tâife-i Kethudâ Hasan 'Alî Beg ve Kâdi ve Tâife-i Afsâr der-mevzi'-i Sârû-kurgan:

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Sayfa
1. Tâife-i Afsâr	-	150	286-317	583-634
TOPLAM: Nâhiye: -	-	150	31vr.	71s.

VIII. Kirmânşâhân ve Lûristân Eyâletleri:

TD, nr. 912. Kirmânşâh ve Lûristân Eyâletleri Mufassal Tapu Tahrîr Defteri: 23 X 59,5cm., 464 sayfa. Siyah meşin cilt. Defter iyi korunmuş, temiz ve okunaklı.

A. Kirmânşâhân Eyâleti:**1. Kirmânşâhân Livâsı (Livâ-i Kirmânşâhân) (vr. 1-174, s. 1-358):**

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Sayfa
1. Kirmânşâhân	-	28	2-14	17-42
2. Tâk ve Şikân	-	8	14-16	42-46
3. Kûneşt	-	6	16-17	46-49
4. Deru-feramân	-	40	17-27	49-68
5. Güvenât	Karve-i Güvenât	14	27-29	68-73
6. Sunkûr	Kasaba-i Sunkûr	64	29-41	73-95
7. Serfirûz-âbâd	-	106	41-53	97-119
8. Mâhî-dest	-	200	54-73	121-159
9. Hârûn-âbâd	-	35	74-78	160-168
10. Bere-Sîmfîn (tâbi'-i Hârûn-âbâd):	-	24	78-83	168-179
11. Gevâver (tâbi'-i Hârûn-âbâd):	Karve-i Gevâver	107	83-98	179-209
12. Nîlûfer	-	22	99-104	211-220

13. Kala'-i Zencîr	: Karve-i Kala'-i Zencîr	125	105-118	221-247
14. Cãrdãvûl	: -	76	119-125	248-262
15. Gılân	: -	56	125-130	262-272
16. Eyvân	: -	109	130-139	272-290
17. Gãvrevân	: -	28	139-141	291-294
18. Kefrãver	: Kefrãver	5	141-143	295-298
19. Zengevân	: -	26	143-146	298-306
20. Dînever	: Kasaba-i Sahne	69	147-160	307-333
21. Cemcemâl	: -	39	160-168	333-347
22. Kerend	: Karve-i Kerend	47	169-174	349-358
TOPLAM: Nãhıye: 21	: 7	1234	174vr.	358s.

B. Lûristân Eyãleti:

1. Hurrem-ãbãd Livãsı (*el-meshûr Lûristân*) (vr. 1-46, s. 375-464):

Nãhıye Adı	Nãhıye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Sayfa
1. Hurrem-ãbãd	: Hurrem-ãbãd	16	1-5	375-382
2. Bend-i Bãlã-i Geriye	: -	16	5-6	382-385
3. Kûh-dest	: -	12	6-7	385-386
4. Hûrrû (Horû)	: -	6	7	387
5. Hãve	: -	3	7-8	387-388
6. Ellî-Oster (Alaştar)	: -	13	8-9	388-390
7. Rãmeřkân (Rûmeřkân)	: -	3	9	390
8. Tarhân	: -	4	9-10	390-391
9. Helîlân	: -	11	9-10	391-392
10. řırvân	: -	2	10	392
11. Sadmere (Sîmere)	: -	14	10-11	392-394
12. Cãyder	: -	8	11	394-395
13. Vãřıyân	: -	9	11-12	395-396
14. Åbdãnãn	: -	1	12	396-397
15. Pořt-kûh	: -	15	12-13	397-399
16. 'Ařã'ır ez-haric ('Aşıret-i Dolfãn): -		111	13-46	464
TOPLAM: Nãhıye: 15	: 1	244	46vr.	89s.

IX. Hemedãn Eyãleti:

TD, nr. 907. Hemedãn Eyãleti Mufassal Tapu Tahrîr Defteri: 23 X 59,5cm., 484 sayfa. Siyah meşin cilt. Defter iyi korunmuş, temiz ve okunaklı.

A. Hemedãn Kazãsı (*Kazã-yi Hemedãn*) (vr. 1-232, s. 1-484):

Nãhıye Adı	Nãhıye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Sayfa
1. Sîmîn-rûd	: Hemedãn	37	1-24	20-65
2. Kûhpãye	: -	32	26-34	70-86
3. Ferãvãr	: -	19	36-45	90-107
4. Mãmãřã-rûd	: -	19	45-49	107-116
5. Eznãrd	: -	34	50-57	117-131

6. Serd-rûd	:	-	56	57-61	131-139
7. Hemedân	:	-	28	61-66	139-149
8. İsfend-âbâd	:	-	98	68-90	152-199
9. Mihribân	:	-	122	93-108	204-234
10. Melâvir	:	-	153	110-143	238-303
11. 'Atâre-merc (tâbi'-i kazâ-i Melâvir):	-		47	143-147	304-312
12. Nihâvend	:	Kasaba-i Nihâvend	80	149-172	314-361
13. Hersîn	:	Hersîn	43	172-186	362-389
14. Kızıl (Cemâ'at-i 'Aşâ'îr-i Kızıl):	-		28	186-189	390-395
15. Toy	:	Kasaba-i Toy	136	190-232	396-484
TOPLAM: Nâhiye: 15	:	4	932	232vr.	484s.

TD, nr. 906. Hemedân Eyâleti İkinci Cilt Mufassal Tapu Tahrîr Defteri: 22,5 X 59,5cm., 442 sayfa. Koyu kahverengi meşin cilt. Defter iyi korunmuş, temiz ve okunaklı.

B. Hemedân Evâleti (İkinci Cilt) (vr. 1-210, s. 1-442)¹²:

Nâhiye Adı	Nâhiye Merkezi	Karve Sayısı	Varak	Sayfa
1. Esed-âbâd	:	Kasaba-i Esed-âbâd	100	1-18 24-57
2. Pîlâver	:	-	86	18-30 58-84
3. Burûcerd (ve Sîlâhûr)	:	Şehr-i Burûcerd	128	31-51 86-126
4. Serbend	:	-	44	52-54 127-132
5. Serrâ	:	-	39	55-60 134-143
6. Kezzâz	:	-	141	60-82 143-186
7. Keruves?	:	-	123	83-95 188-211
8. Kûrrânî	:	-	104	95-104 211-226
9. Tefrîs	:	-	13	104-10 226-239
10. Vefs	:	Vefs	25	109-112 239-246
11. Rûdbâr	:	-	31	112-117 246-257
12. Mezdegân	:	Karve-i Mezdegân	46	118-126 257-274
13. Dergozîn	:	-	171	126-148 274-318
14. Zencân	:	Kasaba-i Zencân	135	149-158 319-338
15. Karagân	:	-	83	159-165 339-351
16. Sultâniyye	:	Kasaba-i Sultâniyye (boş)	55	165-168 352-358
17. Ebher	:	Kasaba-i Ebher	62	169-178 359-377
18. Sucâs	:	Kasaba-i Sucâs	50	178-182 377-386
19. Harût?	:	-	36	182-185 386-391
20. Suhrevers	:	Karve-i Suhrevers	62	185-188 391-398
21. Buzîne-rûd	:	-	30	188-190 398-402
22. İc-rûd	:	-	32	190-192 402-406
23. Cûka?	:	-	74	192-198 406-418
24. Dîns'er?	:	Dîns'er?	33	198-200 418-422
25. Celânger?	:	-	28	201-203 423-427
26. Zîred?	:	-	45	203-206 427-434
27. Tîrek?	:	-	22	206-208 434-438
28. Lûşân Târim-i Suflâ ve 'Ulvâ':	-		29	208-210 438-442
TOPLAM: Nâhiye: 28	:	10	1827	210vr. 442s.

¹² Bu defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin *Tapu Tahrir Defterleri Kataloğu*'nda yanlış tanıtılmıştır (bkz. BOA, *Fihrist*, nr. 981, s. 78).

* * *

Söz konusu defterlerin tamamı III. Ahmed (1115/1703-1143/1730) devrinde kaleme alınmıştır. Bir kaç istisna hariç defterlerin tahrir tarihi ve tahriri yapan kâtib/kâtibler malûm değildir. Bununla birlikte, tahrir yılı için 1139-1140/1726-1727 yılları ve bunu takip eden bir iki yılı vermek yanlış olmasa gerektir¹³. Defterlerin ayrıca bir kanunnâmesi bulunmaması¹⁴ bazı kayıtların anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu durum, tahrir defterlerinin karşılaştırılmalı olarak incelenmesi zarurî kılmaktadır. Her ne kadar tahrirler takriben aynı yıllara ait olsa ve külliyyat olarak bir bütünün parçalarını teşkil etse de, defterler sistematik olarak farklı vergi cinsi, ismi ve veznini ihtiva etmektedir. Bu açıdan defterleri iki ayrı gruba ayırmak mümkündür.

1. Erdebîl, Tebrîz, Halhâl, Urûmiye, Merâga, Soğuk-Bulâk (*Sovuk-Bulâk*), Hoy, Kapân ve Kara-Tâğ livâlarının tahrir kayıtlarını ihtiva eden ve Kuzeybatı İnan ve Azerbaycan coğrafyasını kapsayan defterler: Bu defterler klasik Osmanlı tahrir usûlüne daha yakın bir metot ile kaydedilmiş ve daha çok Osmanlı ölçü birimlerine yer verilmiştir. Bu durum belki de, bu coğrafyanın daha önce de bir kaç kez Osmanlılar tarafından ele geçirilerek tahririnin yapılmış olmasından kaynaklanmış olsa gerektir. Defterlerin başında livâ ve nâhiyelerin bir fihristi, her nâhiyenin başında da bu nâhiyeye bağlı karyelerin listesi ve sayfa (*varâk/levrâk*) numarası kaydedilmiştir. Metinde sırasıyla, yerleşim yerinin adı, tâbi bulunduğu nâhiyenin adı, hâne reisi ile mücerred nüfusun şahıs adları, reayadan tahsil edilen vergilerin çeşit ve miktarı -beş sıra halinde- kaydedilmiştir. Vergi kayıtlarının somut olarak yetiştirilen ürün değil, daha çok toprak (*çift*) cinsi ve miktarına göre tahminî üretime göre hazırlandığı ve vergi hesaplarında bilhassa son hanedeki küsurlü rakamlardan mümkün olduğu kadar kaçınıldığı anlaşılmaktadır.

2. Erdelân, Hemedân, Kirmânşâhân ve Luristân eyâletleri tahrir kayıtlarını ihtiva eden ve Güneybatı İnan coğrafyasını kapsayan defterler: Bu coğrafya,

¹³ Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Osmanlı devleti tarafından fethedilen yerlerin tahrir kayıtlarının yapılmasıyla ilgili pek çok hüküm bulunmaktadır (bkz. yukarıda dipnot 4). Bu hükümlerden biri, "Tebrîz cânibi Ser-'Askerî Vezîr 'Abdullâh Paşa ve Tebrîz defterdârı Yeşillizâde Mustafâ'ya, Tebrîz taraflarında mîrîce zabtı lâzım gelen hâsalar ve mukâta'aların tahrir ve zabtına ve ordu mesârifinin tasfiyesine ve teferruatına" dair 24 Safer 1138/1 Kasım 1725 tarihli (bkz. BOA, Cevdet, Maliye, nr. 13858). Yine aynı hususta dikkate değer bir başka hüküm ise, Sâbık Basra defterdârı olan Mustafâ Fehîm Efendi'ye "feth ve teshiri müyesser olan Kirmânşâhân ve Hemedân ve Erdelân memleketlerinin müştemel oldukları kurrâ ve kasabât müceddiden tahrir muhtâç olmakla, söz konusu memleketlerin kurrâ ve kasabâtının 'arâzî, bâgât, emlâk, akâr ve re'âyasını tahrir" için evâ'il-i Safer 1137/(20-30) Ekim 1724 tarihinde kaleme alınmıştır (bkz. BOA, MD, nr. 136, s. 117). Bu iki hüküm, aynı zamanda tahrirlerin niçin iki ayrı üslûpta kaleme alınmış olduğunu da ortaya koymaktadır.

¹⁴ Bu geniş seri içerisindeki yegâne istisna Gence eyaleti mufassal tapu tahrir defterinde bulunan kısa ama mühim kanunnâmedir (TD, nr. 903, s. 4-6).

yukarıdaki coğrafyanın aksine ilk kez Osmanlı devletinin eline geçen bölgelere tekâbül etmektedir. Diğer bir nokta ise, *livâ* esasına göre kaydedilen birinci gruptaki defterlere nazaran, bu defterlerin *eyâlet* esasına göre kaydedilmiş olmasıdır. Bu defterlerde şahıs isimleri ve vergi çeşitleri ile miktarlar bir sayfada -altı sıra halinde- kaydedilmiştir. Yine, defterlerin umumî fihristi, nâhiye ve karye esasına göre defterin girişinde verilmiş ve bu fihristte her karyenin altına ödeyeceği vergi miktarı kaydedilmiştir. Defterlerde, vergi miktarı ile ilgili -birinci gruptaki defterlerin aksine-, son derece küsurlu rakamlara rastlamak mümkündür. Tahrîr sistemi ve ana şablon itibariyle yukarıdaki defterlerle aynı olmakla birlikte, bu defterlerde, tahıl için Safevî devri ölçü birimlerinden “*harvâr*”¹⁵ esas alınmıştır. Bunun yanısıra, “‘*öşr-i tambâkû*”, “*gâv-dâneğ ma’ şeng, tagâr*” gibi yukarıdaki grupta yer almayan ürün ve vergi isimleri ile muhtelif mukâta’ türlerine¹⁶ rastlanmaktadır. Bu defterlerde geleneksel mahallî geleneklerin izlerini bulmak ve Safevî devri iktisadî ve idarî sisteminin izlerini takip edebilmek mümkündür. Bu açıdan tahrîr kayıtları, Safevî İrani’nin vergi yapısına ışık tutan emsalsiz bir hazine niteliğindedir¹⁷.

Tapu tahrîr defterleri külliyyatı coğrafi konum itibariyle Azerbaycan ve Güneybatı İran coğrafyasının Osmanlılar tarafından fethedilen kısmını kapsamaktadır. Defterler kaybolmadan ve yıpranmadan hemen hemen hiç eksiksiz bir şekilde zamanımıza ulaşmıştır¹⁸. Bu özelliği ile, “Osmanlı İrani”, takriben irili ufaklı 9.600 yerleşim yerinin bulunduğu yaklaşık 500 bin km.²’lik

¹⁵ *Harvâr* (eşek yükü): İran coğrafyasında; at, sığır, katır ya da eşek yüküne karşılık kullanılan ve XIV. yüzyılın ortalarından itibaren umumiyetle 288-300 kg.lık bir ağırlığa tekâbül eden ağırlık ölçüsüdür (Walther Hinz, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, Türkçe terc. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 17-18; Muhammed Mu’in, *Ferheng-i Fârsî*, I, Tahrân 1371/1992, s. 1415).

¹⁶ Hemedân eyâletine bağlı nâhiyelerden Burûcerd’de 50.000, Ebher’de ise 60.000 akçelik *mukâta’a-i râhdârlık* dikkate değerdir (bkz. *TD*, nr. 906, s. 104, 364).

¹⁷ Meselâ, Lûristân tapu tahrîr defterinde geçmişe atıfta bulunan şu kayda bakılabilir: “*Bâlâda tahrîr olunan ‘aşâ’ir-i merkûmân kadîmü’l-eyyâmdan ile-l-heza elân be-her ester başına otuzar akça resm virdikleri ihbâr olunmağla be-her ester başına otuzar akça resm tahrîr olunub defter-i cedîd-i hakanîye kayd olundu*” (*TD*, nr. 912, s. 464). Yine, Hemedân eyâletine bağlı Karagân nâhiyesinde senede 60.000 akçe gelire sahip bir tuzluk (*memlaha*) ile ilgili şu kayıt da dikkate değerdir: “*Her eşek yükünden onar akçe ve gâv ve ester yükünden yirmişer akçe ve deve yükünden kırkar akçe alınagelmekte, şerh edildi*” (*TD*, nr. 906, s. 351). 1140/1727 tarihli *deve* eyâleti mufassal tapu tahrîr defterinde Safevîler devrine ait izler için bkz. *TD*, nr. 903, s. 4-6; Hüsâmettin Mehmedov, “1140/1727 Tarihli ‘Defter-i Mufassal Eyalet-i Gence’ye Göre Osmanlılar’ın Sosyal ve Ekonomik Politikası”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara 1990, s. 201-203.

¹⁸ İran coğrafyasına ait Osmanlı tahrîr kayıtları toplam 12 tapu tahrîr defteri ile bunları tamamlayan bir Maliyeden Müdevver Defter’den (*MAD*, nr. 590) oluşmaktadır ve İran coğrafyasında Osmanlı devletinin hâkimiyetine geçen her nâhiye ve yerleşim yerini içine almaktadır. Bugün İran tarihi araştırmacılarının elinde, ne Osmanlı öncesi, ne de sonrası İran tarihi için Osmanlı tahrîr kayıtları ile karşılaştırılabilecek böylesine büyük bir koleksiyon yoktur.

geniş bir coğrafiyayı kapsamaktadır (bkz. Ek. I-II)¹⁹. Tahrir kayıtlarının takriben aynı yıllara ait olması, şehir ve bölgelerin nüfus, üretim ve vergi olarak mukayesesine imkân yaratmaktadır ki, bu da defterlerin kaynak olarak değerini bir kat daha artırmaktadır.

Defterler umumiyetle livâ/sancak ve nâhiyelerin bir listesi (*fihrist*) ile başlamakta, sonra livâ/sancak merkezi, livâ/sancağın mukâta'a gelirleri ile nâhiyelere ayrılan livâ/sancağın köy (*karye*) ve mezra'aları isim isim, -eğer bir kaç ismi varsa onlarla birlikte-, tâbi olduğu nâhiye tekrar zikredilmek suretiyle kaydedilmiş ve bazı durumlarda hangi köy veya yerleşime yakın oldukları da "be-kurb-i..., der-sınûr-ı ..., der-nezd-i ..." ibaresi ile özellikle belirtilmiştir. Tahrirlerin tamamı mufassal adını verdiğimiz ayrıntılı kayıtlardır. Yerleşimlerde yaşayan halk, *hâne* ve *mücerred* olarak vergi esasını teşkil eden çift, *nîm çift*, *bennâk*, *caba* esasına göre ayrıntılı şekilde kaydedilmiştir. Bu kayıt esasında halk tarafından terk edilen boş köy ve mezra'alar atlanmadığı gibi, yaylak ve kışlaklar da ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır. Tahrir kayıtları incelendiği zaman coğrafi ve idarî birimlerle ilgili şu ana başlıkların göze çarptığı görülür:

I. Eyâlet: Tahrir kayıtlarında bugün İnan coğrafyasında yeralan dört eyâlet ismi zikredilmiştir: Erdelân²⁰, Kirmânşâhân, Hurrem-âbâd ve Hemedân. Bu eyâletlerin tamamı Güneybatı İnan'da bulunmaktadır. Bu durumda, Osmanlı devletinin ilk etapta Kuzeybatı İnan'da bulunan Azerbaycan coğrafyası için "livâ", Erdelân, Kirmânşâhân, Lûristân ve Hemedân'ın bulunduğu Güneybatı İnan için ise temelde livâ esasına dayanan ancak isim olarak "eyâlet" adını taşıyan idarî bir teşkilâtlanma kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır²¹. Eyâlet olarak kaydedilen Kirmânşâhân, Hurrem-âbâd ve Hemedân aynı adı taşıyan bir tek livâyâ sahip iken, Erdelân eyâletinin *Sinne*, *Mihribân*, *Ebrûmân*, *Cevân-rûd*, *Pâne (Bâne)*, *Sâkız* ve *Afşâr* olmak üzere toplam yedi ayrı livâdan oluştuğu görülmektedir²². Bu durum bölgenin coğrafi olarak dağlık, etnik ve demografik olarak ise aşiret ve kabile esasına dayanan parçalanmış bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmış olsa gerektir. Erdelân eyâleti yedi livâ ile en fazla livâyâ sahip olan eyâlet, sadece bir livâyâ sahip olan Hemedân eyâleti ise 43

¹⁹ Yine aynı yıllara ait Kuzey Azerbaycan ve Gürcistân coğrafyasını kapsayan Revân, Gence, Tiflis ve Nahcevan Mufassal Tapu Tahrir Defterleri de günümüze ulaşmıştır (bkz. BOA, TD, nr. 898, 901, 903, 905, 913, 914).

²⁰ Erdelân kelimesi, Güneybatı İnan'da Kirmânşâhân, Hemedân, Azerbaycan ve Şehrîzor eyâletleri arasında yeralan bölge ve burada bulunan bir tâife için kullanılmıştır (bkz. 'İnâyetullâh Rizâ, "Erdelân", *Dâ'iretu'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâm*, VII, (1375/1996), s. 504-506).

²¹ Bununla birlikte, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir mukâta'a defterinde, Azerbaycan coğrafyasında bulunan livâların tamamının Tebrîz eyâletine (*Eyâlet-i Tebrîz*)'ne bağlandığı ve idarî-mâlî olarak "eyâlet" esasına göre bir taksimata gidildiği görülmektedir (bkz. MAD, 590, s. 12, 20-24, 32, 42 vd.).

²² TD, nr. 1066, s. 4-5.

nâhiye ve 2759 yerleşim yeri ile en çok yerleşim birimine sahip eyâlet durumundadır²³.

II. Livâ/Sancak: Osmanlı devletinin İran coğrafyasındaki teşkilatlanmasının temelini livâ/sancak teşkil etmektedir. İran coğrafyasıyla ilgili Osmanlı tahrîr kayıtlarında yirmi livâyâ rastlanmaktadır. Bunlardan onbeşinin merkezi belirtilirken beş livâ (*Kapân, Kara-Tağ, Ebrûmân, Cevân-rûd ve Afşâr*)'nın merkezi belli değildir. Livâ merkezi olarak merkezî bir konuma sahip önemli şehirler seçilmiştir. Osmanlı devletinin İran coğrafyasındaki idarî örgütlenmesinde livâların umumiyetle tabîî ve coğrafi, bazen de etnik ve dinî şartların gereği olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Umumiyetle iklim, ulaşım ve coğrafya olarak birbirinden ayrılan bölgelerin dahilinde yeralan yerleşimler idarî olarak livâ şeklinde teşkilâtlandırıldığı görülmektedir. Erdelân eyâletine bağlı *Afşâr* livâsı örneğinde olduğu gibi muayyen bir coğrafyada yaşayan büyük bir konar göçer kitlenin livâ şeklinde kaydedildiği de görülmektedir²⁴. Hemedân livâsı 2.759, Kirmânşâhân livâsı ise 1241 ise yerleşim ile en fazla yerleşim yerine sahip livâlardır. Bu iki livâyı 681 yerleşim yeri ile Tebrîz livâsı izlemektedir.

III. Nâhiye: Osmanlı taksimatında livâlar nâhiyelere ayrılmaktadır. Nâhiyelerin, benzer coğrafya ve iklim özellikleri gösteren yerleşim yerlerinin birleşmesiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliği ile, İran coğrafyasındaki nâhiyelerin umumiyetle Osmanlı öncesi idarî ve mahallî uygulamalara göre tespit edilmiş bölgeler olduğu anlaşılmaktadır. Bazı nâhiye isimleri doğrudan önemli bir yerleşim ve idare merkezi olan nâhiye merkezi olan kasaba ve kazalardan alınırken, bazı nâhiyelerde nâhiyeye ismini veren yerleşim yerlerinin artık mevcut olmadığı, ya da küçük bir köy veya mezra'a haline geldiği anlaşılmaktadır. Bazı nâhiyelerde ise, küçük köyler ile yaylak ve kışlak merkezlerden başkaca bir isme rastlanamamaktadır. Bazı durumlarda bir kaç karyeden oluşan nâhiyelere rastlanırken, bazı nâhiyelerin bir kaç yüz karyeye sahip olduğu görülmektedir. Esasen bu durum, nâhiyelerin daha çok coğrafi taksimata göre düzenlendiği²⁵, nâhiye merkezlerinin idarî taksimatta mühim bir rol oynamadığını göstermektedir. Bütün bunlardan, nâhiye merkezinin tespitini engellemektedir. Osmanlı kayıtları dikkatle incelendiği zaman, nâhiyelerin örgütlenmesinde, Safevî ve Safevî öncesi Ortaçağ İran devletlerinin uygulamalarına dayanan mâlî-idârî gelenek ve taksimata mümkün olduğu kadar riayet edildiği sonucunu çıkartmak mümkündür²⁶. Erdelân

²³ Bununla birlikte, Hemedân eyâletinin bilhassa Kuzey nâhiyelerinde bulunan yerleşim yerlerinin pek çoğunun boş ve terk edilmiş olduğu gözlenmektedir.

²⁴ *TD*, nr. 1066, s. 583-584.

²⁵ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 2000², s. 27-28.

²⁶ İlhanlı bürokratu Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni tarafından kaleme alınan 740/1340 senesinde kaleme alınan *Nuṣṣetu'l-kulûb*'ta Azerbaycan ve 'Irâk-ı Acem için verilen mâlî-idarî

eyâletindeki Afşâr örneğinde olduğu gibi bazı aşiretlerin nâhiye şeklinde örgütlendirildiği görülmektedir. Yine, Revân livâsına tâbi Makû nâhiyesi gelirlerinin 'Abdü'l-Fettâh b. Mahmûd Paşa'ya yurtluk-ocaklık olarak verilmekle diğer nahiyelerden ayrıldığı görülmektedir²⁷. Defterlerde toplam 20 livâyâya bağılı toplam 206 nâhiyeye rastlanmaktadır ki bunlardan 60'ı ismini aynı adı taşıyan köy yada kasabadan almıştır. Tahrîr kayıtlarına göre en fazla nâhiyeye sahip livâlar, 43 nâhiye ile Hemedân, 22 nâhiye ile Kirmânşâhân ve 19 nâhiye ile Tebrîz ve Sînne (Senendec) livâlarıdır.

IV. Köy ve Mezra'a (Karye/Mezra'): Tahrîr kayıtlarında nâhiyelerin hemen altında köy ve mezra'alar sıralanmıştır. Köylerin bilinen ikinci isimleri (nâm-ı diğeri...) ile bazı durumlarda da hangi yerleşim yeri veya bölgesine yakın buldukları kaydedilmiştir. Yine, müstakil bir yerleşim olmayıp bir köye ait olan mezra'aların hangi köye ait olduğu da defterlerde kaydedilmiştir. Bazı köylerin re'âyâ tarafından terkedilmiş (hâlî 'anü'r-re'âyâ) veya harap (harâb ü virân) olduğu görülmektedir. Defterlerde toplam 9.623 köy ve mezra'a adı zikredilmiştir ki, bunlardan yaklaşık %25-30'unun terkedilmiş veya harap durumda olduğu görülmektedir²⁸.

V. Yaylak/Kışlak: Köylerin yanısıra, göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin yaşadığı yaylak-kışlak isimleri de defterlere kaydedilmiştir. Çoğunlukla yaylak ve kışlakların hangi aşiretlere ait olduğu da defterlerde kayıtlıdır. Tıpkı köyler gibi, bu yaylak ve kışlaklardan bazılarının da terkedilmiş olduğu anlaşılabilir. Bu kayıtlardan hangi coğrafyalarda göçebe ve yarı göçebe, hangi coğrafyalarda da yerleşik hayat sisteminin esas olduğunu tespit etmek mümkündür.

VI. Aşiret ve Kabile ('Aşiret/'Aşâ'ir/Oymâk): Defterlerde umumiyetle köylerde yaşayan halkın hangi aşirete mensup olduğunun zikredildiği görülmektedir. Zaman zaman bir aşiretin tıpkı köy (karye) gibi kaydedildiğine de rastlanmaktadır²⁹. Defterlerde aşiretlerin yaylak ve kışlakları da genellikle zikredilmiştir. Bunun yanısıra, büyük gruplar halinde yaşayan aşiretlerin toplu olarak kaydedildiği görülmektedir. Meselâ, Hoy livâsına bağılı Sekmân-âbâd, Süleymân-serây ve Papacık nâhiyelerinde Karakoyunlu³⁰ ve Akkoyunlu³¹

taksimatta geçen tümen ve bölük isimlerinin Osmanlı hâkimiyetine kadar kullanıldığı görülmektedir (Meselâ Merâğa için bkz. *Nuzhetü'l-kulûb*, neşr. G. Le Strange, Leiden 1915, s. 87).

²⁷ TD, nr. 895, s. 2. Kezâ bkz. MAD, nr. 590, s. 97. Bununla birlikte, nâhiye 1141/1728 yılında evvelâ *havâss-ı humâyûna* bağlanmış, ardından da yeniden *yurtluk-ocaklık* olarak tevcih edilmiştir (bkz. TD, nr. 898, s. 5-6).

²⁸ Bilhassa Hemedân eyâletinde boş ve terkedilmiş köylerin çokluğu dikkate değerdir. Anlaşıldığına göre, bu eyâlete bağılı bazı nâhiyeler tamamen terkedilmiş durumda idi (bkz. TD, nr. 906, s. 352-358, 377-386).

²⁹ Meselâ, "*Cemâ'at-i 'aşiret-i Mahmûdî*" Kara-Tağ livâsına bağılı Mincevân nâhiyesine tıpkı bir karye gibi kaydedilmiştir (bkz. TD, nr. 911, s. 449-450).

³⁰ TD, nr. 911, s. 172, 173, 174-183.

aşiretlerinin bakiyelerine rastlanmaktadır. Yine, Erdelân eyâletinde Afşâr Türkmen zümreleri³² ile Lûristân eyâletinde sayıları önemli bir yekun tutan göçebe *oymâk* ve *‘aşiretlere* rastlanmaktadır³³. Kezâ, bazı mıntikalarda, ilim dünyasında İlhanlı devletinin yıkılmasından sonraki akıbetleri meçhul kalan³⁴ Moğol asıllı bazı kabilelere izleri ile, Moğolca yer adları³⁵ da dikkate değerdir.

Tapu tahrîr defterlerinin iktisadî ve sosyal tarih araştırmalarında kaynak olarak büyük önemi şimdiye kadar yeterince vurgulandığı için, biz burada bu konuda yeni bir şey söylemiyoruz³⁶. Yalnız belirtmek gerekir ki, söz konusu defterler iktisadî ve sosyal olduğu kadar etnik, dinî ve mezhebî tarih araştırmaları için de önemli bilgiler içermektedir³⁷. Sağlıklı demografik bilgilere sahip olmadığımız Azerbaycan ve Batı İran şehirlerinin XVIII. yüzyılın ilk

³¹ TD, nr. 911, s. 148, 190-192.

³² TD, nr. 1066, s. 583-634. Bu Afşâr zümrelerinin daha çok Sâ'in Kal'a'da yaşadıkları ve mıntıkaya adlarını verdikleri anlaşılmaktadır (V. Minorsky, *Sâzmân-i idârî-yi hükümet-i Safevî ya tahkîkât ve havâşî ve ta'likât-i Ustâd Minorsky ber-Tezkiretu'l-Mulûk*, s. 191).

³³ TD, nr. 912, s. 393-464.

³⁴ Bkz. J.A. Boyle, "İran'ın Millî Bir Devlet Olarak Gelişmesi", T. terc. B. Yurdadoğ, *Bellekten*, XXXIX/156, Ankara 1975, s. 633-658.

³⁵ Bilhassa, Urûmiye ve Merâga livâlarına bağlı bazı köyleri ile, Soğuk Bulâk livâsındaki *Suldûs* (TD, nr. 909 s. 428, 510) nâhiyesi, Erdelân eyâletine bağlı *Sâ'in-kala'* (TD, nr. 1066, s. 531, 533) ve Tebrîz livâsında Ücân nâhiyesine bağlı *Karaunâ* (TD, nr. 908, s. 15)'nın adı zikredilebilir. İran coğrafyasındaki Moğolca yer adlarıyla ilgili bkz. Vladimir Minorsky, "Mongol Place-Names in Mukri Kurdistan", *BSOS*, XIX/1, (1957), s. 58-81; Wilhelm Eilers, "Mongolische Ortsnamen in Iran", *Atti del Convegno Internazionale sul Tema: la Persia nel Medioevo*, Rome 1971, s. 449-464. Anadolu'daki Moğolca yer adları hakkında bkz. Tuncer Gülensoy, "Anadolu'daki Moğolca Yer Adları ve Rumeli'deki İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, (Nisan 1981), İstanbul 1981, s. 126-131.

³⁶ Bu konuda bkz. Ö.L. Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *TM*, X, s. 1-22; Aynı müellif, "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, I/1, (1940), s. 20-59; II/2, (1941), s. 214-247; Aynı müellif, "Daftar-i Khâqâni", *EL*, II, s. 81-83; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Devletinde Tahrir Sistemi", *Osmanlı*, VI, *Teşkilat*, ed. Güler Eren, Ankara 2000, s. 311-314. Tahrîr defterlerinin incelenmesinde göz önünde bulundurulması gereken hususlar hakkında bkz. Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İstanbul 1991, s. 143-156; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, 22, (1991), s. 429-431; A.D. Howard, "The Historical Development of the Ottoman Imperial Registry (Defter-i Hakani): Mid-fifteenth to Mid-seventeenth Centuries", *Archivum Ottomanicum*, XI, (1988), s. 213-230; Kemal Çiçek, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97, (1995), s. 93-111. Tahrîr defterlerine dayalı Osmanlı sancak çalışmaları ve bu konudaki yayımlar için bkz. Adnan Gürbüz, *XV-XVI. yy. Osmanlı Sancak Çalışmaları*, İstanbul 2001, s. 61-115; Aynı müellif, "XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmalarına Dair Bazı Değerlendirmeler", *Kafalı Armağanı*, Ankara 2002, s. 289-356.

³⁷ Tahrîr kayıtlarında, bir yerleşim yerinde yaşayan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudîler defterlere, bağlı buldukları dine göre kaydedildiği gibi, zaman zaman Müslümanların mezhebi de ayrıca zikredilmiştir. Meselâ, Erdebîl livâsına tâbi Hûbistân/Hvâstân, Ustûr, Gehyûlân vb. köylerin eski zamanlardan beri Sünnî (*Ehl-i Sünnet*) olduğu kaydedilmiştir (TD, nr. 902, s. 296, 297, 299).

yarısındaki nüfuslarını, tahrir kayıtlarına dayanarak tespit etmek mümkündür³⁸. Bunun yanısıra, defterlerde Azerbaycan ve Batı İnan'daki yaklaşık 10.000 yerleşim yeri ve coğrafi bölge adı ile yüzlerce kabile ve aşiret ismi zikredilmiştir³⁹. Bu isimler, tarihî topografya, İnan tarihî coğrafyasının tanınması ve yer isimlerinin tarihî tekâmülü açısından da son derece kıymetlidir. Bugün değişikliğe uğrayan ya da farklı şekillerde telaffuz edilen pek çok yerleşim yeri ve nâhiyenin XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki imlâsını, Osmanlı tahrir kayıtlarının ışığında ortaya koymak mümkündür⁴⁰. Yine, defterlerde bulunan ve sayıları onbinler tutan şahıs isimleri de, *onomastik* ilminin yanısıra, devrin kültür ve itikadı ile ilgili ipuçları aksettirmesi açısından da fevkalade önemlidir. Bütün bunların yanında, defterlerden, ziraat tarihi⁴¹ ile, muhtelif vakıf ve zâviye kayıtlarıyla ilgili de istifade etmek mümkündür⁴².

Sonuç olarak, tahrir kayıtlarının incelenmesi, Osmanlı devletinin yeni ele geçirilen bölgelerin Safevîler zamanındaki coğrafi-idarî tanzimini mümkün olduğu kadar muhafaza ettiği göstermektedir ki, bunda, bir yandan muhafazakâr bir nitelik taşıyan Osmanlı yayılma siyaseti, öte yandan da yeni bir idarî tanzim için yeterli zamanın bulunamamasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi sanırız, bugüne kadar ihmal edilen bu önemli kayıtların, araştırmacılar tarafından önemi nisbetinde değerlendirilebilmesi için, bir seri halinde neşredilmesi üzerine düşünme zamanı gelmiştir.

³⁸ Tahrir kayıtlarından çıkardığımız rakamlara göre, bu dönemde Batı İnan ve Azerbaycan'da bulunan önemli yerleşim yerlerinin yaklaşık nüfusu şu şekildedir: Tebriz 6227 hâne (nüfus: 31135), Erdebil 2912 hâne (nüfus: 14560), Merâğa 1676 hâne (nüfus: 8380), Sînne (Senendec) 1439 hâne (nüfus: 7195), Hemedân 1418 hâne, (nüfus: 7090), Urûmiye 1391 hâne (nüfus: 6955), Tesûc 1244 hâne (nüfus: 6220), Dîh-hvârkân 1221 hâne (nüfus: 6105), Kirmânşâhân (Kirmânşâh) 1100 hâne (nüfus: 5500), Hurrem-âbâd 354 hâne (nüfus: 1770), Makû 79 hâne (nüfus: 395) (Bkz. TD, nr. 895, s. 6-8; TD, nr. 901, s. 354-355; BOA, TD, nr. 902, s. 6-40; TD, nr. 904, s. 250-266; TD, nr. 907, s. 20-38; TD, nr. 908, s. 282-286; TD, nr. 909, s. 5-26; TD, nr. 910, s. 179-197; TD, nr. 1066, s. 5-21; TD, nr. 912, s. 17-28).

³⁹ Bazı yerleşim yerleri ile coğrafi bölgelerin ikinci isimleri "nâm-ı diger..." tabiriyle defterlere kaydedilmiştir. Bu isimler de dikkate alındığında, defterler yaklaşık on bin yerleşim yeri veya göçebe topluluk adını ihtivâ etmektedir.

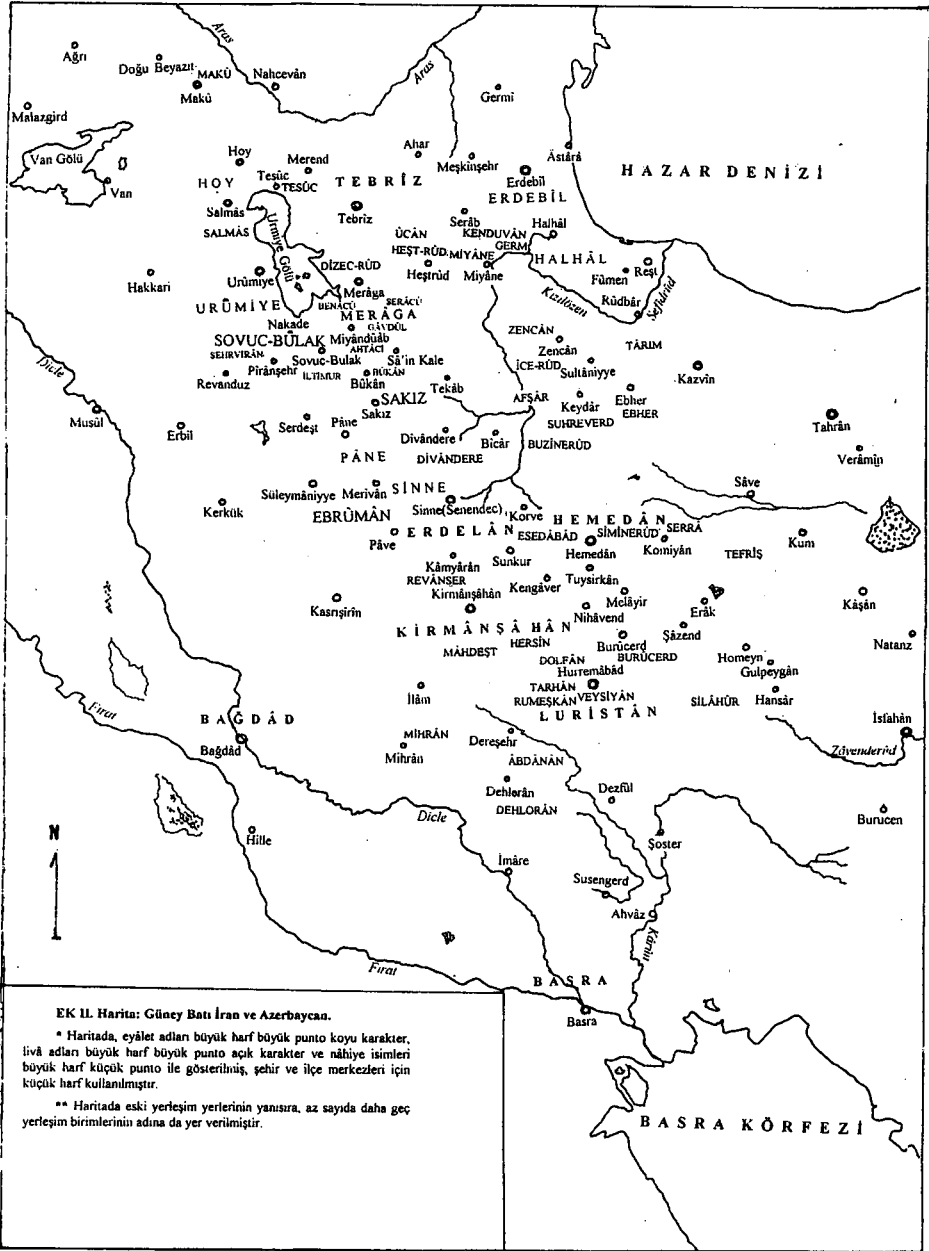
⁴⁰ Yüzlerce örnek arasından biz burada Luristân ve Hemedân eyâletlerine ait şu bir kaç örneği vermekle yetiniyoruz: Tahrir: Râmeşkân (bugün: Râmeşkân), tahrir: Çâyder (bugün: Câyder), tahrir: Şucâs (bugün: Sucâs), tahrir: Tefriş (bugün: Tefriş), tahrir: Suhreverğ (bugün: Suhreverd), tahrir: Sadmerre (bugün: Sîmere), tahrir: Vâşiyân (bugün: Veysiyân), tahrir: Ellî-oşter (bugün: Alaştar). Yine bkz. Osman G. Özgüdenli, "Şeyh Saffu'd-dîn Erdebîlî'nin Türbesinde Bulunan Kitaplar", *M.Ü. Türklük Araştırmaları Dergisi*, 10, (2001), s. 183 n.7.

⁴¹ Defterlerde ürün çeşit ve miktarlarının yanısıra, bilhassa sulama sistemi ve suların taksimiyle ilgili de önemli bilgiler bulunmaktadır (bkz. TD, nr. 906, s. 46; TD, nr. 907, s. 42-43).

⁴² Meselâ, Şeyh Saffu'd-dîn Erdebîlî'nin Erdebîl'de bulunan türbe ve mevkûfâtına ait vakıf kayıtları ile Urûmiye mescid-i câmii vakıf kayıtları için bkz. TD, 902, s. 235, 284; TD, nr. 910, s. 220, 240, 275-276. Yine, İlhanlı hükümdarı Gâzân Han ile Karakoyunlu hükümdarı Cihânşâh'a ait başka hiç bir kaynakta zikredilmeyen vakıf kayıtları için bkz. TD, nr. 904, s. 196.

EKLER:**I. Tablo:** Osmanlı İrani: Livâ, Nâhiye ve Yerleşim Yerleri.**II. Harita:** Güneybatı İran ve Azerbaycan.**EK I: TABLO****OSMANLI İRANI: LİVÂ, NÂHIYE VE YERLEŞİM YERLERİ**

Nr. Livâ (Sancak)	Livâ Merkezi	Nâhiye Sayısı	Nâhiye Mrk. Sayısı	Yerleşim Sayısı	Defter Nr.
1. Erdebîl	Erdebîl	8	2	664	902
2. Revân	Makû (Nâhiye)	1	1	86	895,901
3. Tebrîz	Tebrîz	19	5	676	904,908
4. Hoy	Hoy	9	3	408	911
5. Kapân	-	12	-	282	911
6. Kara-Tağ	-	5	-	255	911
7. Merâga	Merâga	8	3	371	909
8. Soğuk-Bulâk	Soğuk-Bulâk	13	2	621	909
9. Halhâl	Halhâl	5	1	371	910
10. Urûmiye	Urûmiye	12	5	413	910
11. Sîne	Sîne	19	9	627	1066
12. Mihribân	Mihribân	4	2	163	1066
13. Ebrûmân(Evremân)	-	3	2	94	1066
14. Cevân-rûd	-	1	-	-	1066
15. Pâne	Pâne	1	1	68	1066
16. Sâkız	Sâkız	4	2	137	1066
17. Afşâr	-	1	-	150	1066
18. Kirmânşâhân	Kirmânşâhân	22	7	1234	912
19. Lûristân	Hurrem-âbâd	16	1	244	912
20. Hemedân	Hemedân	43	14	2759	906,907
TOPLAM: 20	15	206	60	9623	12

BİBLİYOGRAFYA

BOA, *Tapu Tahrîr Defteri (TD)*, nr. 645, 648, 895, 896, 897, 898, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 909, 910, 911, 912, 1066.

BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 590.

BOA, *Mühimme Defteri (MD)*, nr. 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138.

'**Abdu'l-'Alâ Kâreng,** *Âsâr-i bâstânî-yi Âzerbâyçân, I, âsâr u ebniye-yi târîhî-yi şehristân-i Tebrîz, Tebrîz 1351/1972.*

'**Alî Muhammed Sâkî,** *Cogrâfiyâ-yi târîhî ve târîh-i Luristân, Tahrân 1363/1984.*

Anonim, *Cogrâfiyâ-yi Luristân (Pîşkûh u Poştûkûh), neşr. Sikender Amân-İlâhî Behârvend, İdâre-yi Kull-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî-yi Luristân, Hurrem-âbâd (?) 1370/1991.*

Anonim, *Tezkiretu'l-mulûk, neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, Tahrân 1368/1989.*

Barthold, V., *Tezkire-yi cografiyâ-yi târîhî-yi İrân, Farsça terc. Hamza Serdâdver, Tahrân 1372/1993.*

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Ankara 2000².*

Behrûz Hâmâcî, *Ferheng-i cografiyâ-yi Âzerbâyçân-i Şarkî, (Menâtik-i mohim-i cografiyâ'î), Tahrân 1370/1991.*

Cemâl Turâbî Tabâtabâ'î, *Âsâr-i bâstânî-yi Âzerbâyçân, II, âsâr u ebniye-yi târîhî-yi şehristân-hâ-yi Erdebîl, Ârâsbârân, Halhâl, Serâb, Meşkî-şehr, Mogân, Tebrîz 2535/1976.*

Eilers, Wilhelm, "Mongolische Ortsnamen in Iran", *Atti del Convegno Internazionale sul Tema: la Persia nel Medioevo*, Rome 1971, s. 449-464.

Ferheng-i âbâdîhâ-yi kişver, (ber-esâs-i serşomârî-yi Âbân-i 1355), IX, Ostân-i Âzerbâyçân-i Şarkî, Sâzmân-i ber-nâme ve bûdce, Merkez-i Âmâr-i İrân, Tahrân 1355/1976.

Ferheng-i cografiyâ'î-yi Urûmiyye, Sâl-i 1376, İntişârât-i Sâzmân-i Cografiyâ'î, cild XIII, Berg NJ 38-11, Tahrân 1376/1997.

Ferheng-i cografiyâ'î-yi İrân (Âbâdîhâ), II, Ostân-i Yekom (Şehristân-hâ-yi Erâk - Bender Pehlevî - Reşt - Zencân - Tevâlîş - Fûmenât - Lâhicân), İntişârât-i Dâ'ire-yi Cografiyâ'î-yi Sitâd-i Erteş, Tahrân 1328/1949.

Ferheng-i cografîyâ'î-yi İnan (Âbâdîhâ), IV, Ostân-i 3 ve 4 Âzerbâycân, İntişârât-i Dâ'ire-yi Cografîyâ'î-yi Sitâd-i Erteş, Tahrân 1330/1951.

Ferheng-i cografîyâ'î-yi İnan (Âbâdîhâ), V, Ostân-i 5, Kurdistân, (Şehristânhâ-yi İlâm - Bîcâr - Tûysirkân - Sakız - Senendec - Şâh-âbâd - Kasr-i Şîrîn - Kirmânşâh - Melâyir - Nihâvend - Hemedân), İntişârât-i Sâzmân-i Cografîyâ'î-yi Kîşver, Tahrân 2535/1976.

Ferheng-i cografîyâ'î-yi İnan (Âbâdîhâ), VI, Ostân-i Şişom (Şehristânhâ-yi Abâdân - Ahvâz - Burûcerd - Behbehân - Hurrem-âbâd - Hurremşehir - Dizfûl - Deştmişân - Şoster - Gulpâygân), İntişârât-i Sâzmân-i Cografîyâ'î-yi Kîşver, Tahrân 2535/1976.

Ferheng-i cografîyâ'î-yi şehristânhâ-yi kîşver, (Şehristân-i Hemedân), Sâzmân-i Cografîyâ'î, Tahrân 1380/2001.

Ferheng-i cografîyâ'î-yi şehristânhâ-yi kîşver, (Şehristân-i Urûmiyye), Sâzmân-i Cografîyâ'î, Tahrân 1379/2000.

Ferheng-i dehhâ-yi İnan, Şinâsâ'î-yi 'umûmî, Ostân-i Hemedân, Vezâret-i Cihâd-i Sâzendegî, Tahrân 1369/1990.

Gulâm-Huseyn Karâgözlü, Hegmatâne tâ Hemedân, Tahrân (t.).

Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînf, Nuzhetu'l-kulûb, neşr. G. Le Strange, Leiden 1915.

Hamîd İzedpenâh, Âsar-i bâstânî ve târîhî-yi Luristân, Tahrân 1350/1971.

İnâyetullâh Rizâ, "Erdelân", Dâ'iretu'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâm, VII, (1375/1996), s. 504-506.

Krawulsky, Dorethea, İnan - Das Reich der İlâne: eine topographisch-historische Studie, Wiesbaden 1978.

Lewis, B., "Registers on Iran and Adharbâyjân in the Ottomân Defter-i Khâqânî", Mélanges d'Orientalisme Afferts a Henri Massé, Tahrân 1963, s. 259-263.

Lutfullâh Mufhem Pâyân, Ferheng-i âbâdîhâ-yi İnan, nâmhâ ve movkiyethâ-yi cografîyâ'î-yi şehrhâ ve dîhhâ-yi kîşver, Tahrân 1339/1960.

Mehmedov, Hüsametîn, "1140/1727 Tarihli 'Defter-i Mufassal Eyalet-i Gence'ye Göre Osmanlılar'ın Sosyal ve Ekonomik Politikası", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, Ankara 1990, s. 201-203.

Minorsky, Vladimir, *Sâzmân-i idârî-yi hukûmet-i Safevî yâ tahkîkât ve havâşî ve ta'likât-i Ustâd Mînorsky ber-Tezkiretu'l-Mulûk*, Farsça terc. Mes'ûd Receb-niyâ, Tahrân, 1368/1989.

Minorsky, Vladimir, "Mongol Place-Names in Mukri Kurdistan", *BSOS*, XIX/1, (1957), s. 58-81.

Mîr Esedullâh Mûsevî-yi Mâkû'î, *Târîh-i Mâkû*, Tahrân 1376/1997.

Mîrzâ Şukrullâh Senendecî, *Tuhfe-yi Nâsirî (Târîh u cogrâfiyâ-yi Kurdistân)*, neşr. Haşmetullâh Tabîbî, Tahrân 1375/1996.

Muhammed Cevâd Meşkûr, *Nazarî be-târîh-i Âzerbâycân ve âsâr-i bâstânî ve cemi'yyetşinâsî-yi ân*, Tahrân 1349/1970.

Muhammed Hasan Gencî, "Âzerbâycân, II. Cogrâfiyâ-yi tabî'î", *Dâ'iretu'l-ma'ârif-i bozorg-i İslâmî*, II, (1367/1988), s. 207-219.

Muhammed Huseyn Pâplî-yi Yezdî, *Ferheng-i âbâdîhâ ve mekânâ-yi mezhebî-yi kişver*, Meşhed 1368/1989.

Özcan, Selim, *H. 1140 (1127) Tarihli Tapu Tahrîr Defterine Göre Tebrîz Sancağı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1994.

Pitcher, Donald Edgar, *An Historical Geography of the Ottoman Empire. From earliest times to the end of the sixteenth century*, Leiden 1972.

Röhrborn, Klaus-Michael, *Nizâm-i eyâlât der-dovre-yi Safeviyye*, Farsça terc. K. Cihândârî, Tahrân 2537/1978.

Strange, G. Le, *The Lands of the Eastern Caliphate*, (ed. F. Sezgin, I.G., vol. 85), Frankfurt 1993.

Yûnus Mervârîd, *Merâga (Efrâze-Rûd)*, Tahrân 1372/1993.

Haritalar: *Nakşe-yi râhnumâ-yi Elburz-i Garbî (1/300.000)*, *Ostân-i Erdebîl (1/400.000)*, *Ostân-i Zencân (1/300.000)*, *Kûhhâ-yi Zâgros (Ostân-i Luristân) (1/300.000)*, *Ostân-i Kürdistân (1/300.000)*, *Ostân-i Hemedân (1/300.000)*, *Ostân-i Merkezî (1/300.000)*, *Ostân-i Hûzistân (1/300.000)*, *Ostân-i Îlâm (1/300.000)*, *Gitâşinâsî*, nr. 144, 241, 203, 149, 193, 162, 182, 137, 207.